

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА ТРУДОВОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Господарське право» обов’язкових компонент
освітньої програми першого рівня вищої освіти
(Право (поліцейські) Law (Police Officer)
галузь знань – 08 Право, спеціальність – 081 Право, спеціалізація –
Поліцейські)

за темою № 3: Господарські правовідносини

Харків (Вінниця) 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
ХНУВС
Протокол від 25.09.2023 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри трудового та господарського права
факультету № 2 ХНУВС(протокол від 28.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Завідувач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС, доктор юридичних наук, професор **Мельник К.Ю.**
2. Старший викладач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС, кандидат юридичних наук **Яценко Т.П.**
3. Кандидат юридичних наук, доцент **Коваленко К.В.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, доцент **Амелічева Л.П.**
2. Декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **Марчук М.І.**

План лекції

1. Поняття, ознаки та види господарських правовідносин.
2. Елементи і підстави виникнення господарських правовідносин.
3. Об'єкти господарських правовідносин.
4. Суб'єкти господарських правовідносин.

Рекомендована література:

Основна:

1. Господарське право України: навч. посіб.: у 2 ч. Ч. 1; за заг. ред. О. П. Гетьманець, Ю. М. Жорнокуя, О. М. Шуміла / О. П. Гетьманець, Ю. М. Жорнокуй, О. М. Шуміло та ін. – К.: Хай-Тек Прес. 2014. – 368 с.
2. Господарське право України : підручник у 2-х ч., Ч. 2 / Андрєєва О. Б., Гетманець О.П., Гришина І.І. та ін., – Х.: Харк.нац.ун-т внутр. справ, 2014. – 368 с.
3. Конституція України від 28.06.96 р. // Урядовий кур'єр. – 1996. Липень. – № 129-130.
4. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003 – № 18 (16.02.2003). – № 19-20, № 21-22, Ст. 144 (документ 436-IV, чинний, поточна редакція від 19.08.2022).
5. Господарсько-процесуальний кодекс // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6 (11.02.92). – Ст. 56 (документ 1798-XII, чинний, поточна редакція від 07.05.2022).
6. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 3 (16.01.2003) № 40–44, Ст. 356 (документ 435-IV, чинний, поточна редакція від 01.08.2022).
7. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 12 (02.12.2010). – № 2755-VI.

Додаткова:

8. Господарське право: підручник / Д.В. Задихайло, В.М. Пашков, Р.П. Бойчук та ін.; за заг. ред. Д.В. Задихайло, В.М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – 696 с.
9. Господарське право : навч. посіб. для підготовки до іспитів / В. С. Мілаш. – Х. : Право, 2017. – 327 с.
10. Апаров А.М., Онищенко О.М. Господарське право України. Підручники та навчальні посібники. Том 1: Загальна частина – К: Видавництво «Істина», 2016. – 452 с
15. Господарське право : курс лекцій : /home/fulltext : Погоджено МВС України / В.О. Кучер, В.М. Парасюк. - Львів : ЛьвДУВС, 2011. - 380 с.
16. Господарське право : підручник : Затверджено МОН України : . / В.С. Щербина. - К. : Юрінком Інтер, 2012. - 598 с.

17. Господарське право : підручник / Ю.Є. Атаманова, Р.П. Бойчук, С.В. Глібоко та ін.. - Х. : Право, 2012. - 696 с.
18. Правове забезпечення, організація та захист господарської діяльності : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / В.Д. Понікаров, С.М. Попова, Л.М. Попова, Д.В. Назаренко. - К. : Центр учб. літ., 2012. - 328 с.
19. Господарське право України. Особлива частина : підручник / Г.В. Смолин. - Львів : ЛьвДУВС, 2014. - 592 с.
20. Господарське законодавство України : практ. посіб. : станом на лют. 2016 р.. - Київ : Центр учб. літ., 2016. - 574 с.
21. Правове регулювання підприємницької діяльності : навч. посіб.. Львів : ЛьвДУВС, 2016. - 423 с.
22. Господарське право (в схемах та таблицях) : навч. посіб. для студентів та аспірантів юрид. і екон. спец.. - Харків : Юрайт, 2017. - 113 с.
23. Господарське право : практикум. - Харків : Право, 2018. - 591 с.
24. Актуальні проблеми господарського права (Особлива частина) : навч. посіб.. - Київ : Ліра-К, 2018. - 798 с.
25. Господарське право : підручник. - Одеса : Фенікс, 2018. - 366 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

- www.rada.gov.ua – сайт Верховної Ради України.
- www.kmu.gov.ua – сайт Кабінету Міністрів України.
- www.nbuv.gov.ua – електронний каталог Національної бібліотеки України ім. Вернадського.
- www.library.ukma.kiev.ua – електронний каталог наукової бібліотеки НаУКМА.
- <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui> - інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ.

Текст лекції

1. Поняття, ознаки та види господарських правовідносин

Господарські відносини - це врегульовані нормами права суспільні відносини, котрі виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, характеризуються особливим суб'єктним складом, поєднанням організаційних і майнових елементів, значним ступенем регулювання як з боку держави, так і суб'єктів цих відносин.

У Господарському кодексі України надається більш лаконічне та коректне визначення, оскільки йдеться про предмет правового регулювання цього кодексу.

Так, згідно з ч. 1 ст. 1 ГК. господарськими визнаються відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між

суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Господарськими відносинами є суспільні відносини, що складаються навколо господарської діяльності. Іншими словами, господарські відносини виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Тобто, господарські відносини, урегульовані нормами господарського права, є господарсько-правовими відносинами. До кола господарських відносин уходять як відносини між рівними суб'єктами, що діють на підставі власного вільного волевиявлення, так і відносини, яким властива публічна (владна) ознака.

Розрізняють такі три види господарських відносин: господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими є майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання під час безпосереднього здійснення господарської діяльності.

Під організаційно-господарськими відносинами розуміють відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Внутрішньогосподарськими є відносини, що встановлюються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Отже, як бачимо, з вище викладеного можна дійти висновку, що господарські відносини, в основному, утворюються:

- 1) між суб'єктами господарювання (майново-господарські відносини);
- 2) між суб'єктами господарювання й іншими учасниками господарських відносин (майново-господарські відносини);
- 3) між суб'єктами господарювання й органами державної влади і місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією (майново-господарські відносини);
- 4) між суб'єктом господарювання та власником, який є засновником даного суб'єкта, або органом державної влади, органом місцевого самоврядування, наділеним господарською компетенцією щодо цього суб'єкта (організаційно-господарські відносини);
- 5) між суб'єктами господарювання, які разом організовують об'єднання підприємств чи господарське товариство, та органами управління цих об'єднань чи товариств (організаційно-господарські відносини);
- 6) між суб'єктами господарювання в разі, якщо один з них є щодо іншого дочірнім підприємством (організаційно-господарські відносини);
- 7) між суб'єктом господарювання і його структурними підрозділами (внутрішньогосподарські відносини);
- 8) між структурними підрозділами суб'єкта господарювання (внутрішньогосподарські відносини).

У сфері економіки виникають і функціонують різноманітні відносини, пов'язані з господарською діяльністю. Зокрема, держава здійснює функції загального управління економікою. З цією метою у центрі й на місцях діють органи державної виконавчої влади - міністерства, державні комітети, інші центральні органи. Отже, у народному господарстві складаються управлінські відносини між цими органами та підприємствами. Ці відносини регулюються адміністративним правом, тобто є адміністративними правовідносинами.

У народному господарстві застосовується наймана праця працівників. Відносини щодо організації її застосування, оплати праці, часу праці і відпочинку, гарантій та компенсацій тощо регулює трудове право.

Господарюючі суб'єкти у процесі господарювання володіють і користуються природними ресурсами. Відносини щодо природокористування регулюються природноресурсовими галузями права (земельне, водне, гірниче, лісове, екологічне тощо).

Господарюючі суб'єкти формують з прибутку і використовують власні фінансові ресурси, є платниками податків тощо. Отже, вони є суб'єктами фінансових правовідносин. Між підприємствами, підприємцями та громадянами виникають майнові відносини щодо задоволення особистих потреб громадян у товарах, роботах і послугах. Ці відносини регулює цивільне право.

Визнавати всі зазначені відносини господарськими, як це іноді робиться в літературі, означало б, що спеціальної категорії господарських відносин взагалі не існує. Об'єктивно необхідні для здійснення господарської діяльності вони за своєю економічною природою не є господарськими. Ці відносини лише створюють організаційні, матеріальні, фінансові та інші передумови функціонування господарських відносин.

Господарсько-правова концепція визначає господарські відносини у власному (спеціальному) розумінні, а саме: господарськими є відносини між господарюючими суб'єктами (підприємствами, підприємцями) та органами управління, які утворюються у процесі організації і безпосереднього здійснення господарської діяльності.

Господарські відносини, як предмет регулювання, складаються лише з двох елементів - організаційного (організація виробництва, обігу) і майнового. Сукупність господарських відносин у такому вузькому розумінні є предметом господарського права. За предметом у такому розумінні господарське право вирізняється з інших галузей права, норми яких діють у народному господарстві.

Господарські відносини мають певні ознаки. Насамперед це обмежене, порівняно з цивільним правом, коло суб'єктів.

Такими суб'єктами є:

- господарські організації, створені для безпосередньої господарської діяльності і зареєстровані як юридичні особи;
- державні і недержавні органи, які здійснюють управління економікою (міністерства, держкомітети, господарські об'єднання, управління тощо);

- структурні підрозділи господарських організацій, наділені компетенцією щодо здійснення господарської діяльності;
- фізичні особи, офіційно зареєстровані у статусі підприємців;
- державні і громадські установи та організації, що є споживачами продукції (товарів), робіт та послуг.

Особливим суб'єктом господарських відносин є держава, від імені якої діють її органи.

Другою характерною ознакою господарських відносин є поєднання в них організаційних і майнових елементів. Таке поєднання зумовлено тим, що однією з правових підстав виникнення та функціонування господарських правовідносин між господарюючими суб'єктами та їх контрагентами є «акти планування», зокрема, державні замовлення. Правовою підставою виникнення господарських правовідносин є рішення їхніх суб'єктів укласти відповідний господарсько-правовий чи цивільно-правовий договір. Ці рішення ґрунтуються на планах підприємств (плани економічного і соціального розвитку, бізнес-плани).

Третя ознака господарських відносин - їх матеріальний зміст, тобто суспільне виробництво і реалізація (оборот) господарюючими суб'єктами продукції (виконання робіт, надання послуг). За наведеними ознаками господарських відносин можна розмежувати предмети регулювання цивільного і господарського права.

Отже, норми цивільного права універсальні і поширюються на фізичних і юридичних осіб незалежно від діяльності, якою вони займаються. Норми господарського права спеціальні в тому розумінні, що діють лише стосовно юридичних осіб, їх структурних підрозділів, окремих підприємців, які здійснюють суспільну господарську діяльність і споживають її результати. Тобто предмет господарського права вузьчий за предмет цивільного права.

Цивільне право складається з норм однієї галузі, які на засадах юридичної рівності суб'єктів регулюють майнові і особисті немайнові відносини; господарське право відповідно до законодавства є комплексною галуззю. Воно ґрунтується на загальних нормах цивільного права про правоздатність юридичних осіб, зобов'язаннях та нормах про окремі види господарських договорів.

У господарському праві об'єднуються також ті норми адміністративного, фінансового й інших галузей права, які регулюють господарську діяльність підприємств та інших господарюючих суб'єктів.

Сукупність господарських відносин, які складаються між господарюючими суб'єктами, їхніми контрагентами, органами управління у процесі організації і здійснення господарської діяльності, виробництва і реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг, становить предмет господарського права.

Виходячи з цього господарське право можна визначити як систему правових норм, що регулюють господарські відносини у процесі організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності.

Господарські правовідносини можуть бути класифіковані за різними ознаками.

Так, за характером правовідносин розрізняють:

- відносини щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності (виробництва та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг);
- відносини щодо управління (у тому числі організації) господарською діяльністю (державна реєстрація, ліцензування, патентування, квотування та інші форми державного регулювання господарської діяльності).

За взаємним становищем сторін правовідносини поділяються на:

- горизонтальні, учасники яких рівноправні;
- вертикальні, в яких одним з учасників виступає орган управління, у тому числі власник майна чи уповноважений ним орган.

За сферою дії правовідносини поділяються на:

- внутрішньогосподарські, що виникають всередині господарської організації між її структурними підрозділами;
- міжгосподарські (зовнішньо-господарські), що виникають між юридично самостійними суб'єктами господарювання.

За галузями народного господарства і сферами управління, в яких вони виникають і функціонують, виділяють такі правовідносини:

- у галузі промисловості;
- у галузі сільського господарства;
- у галузі транспорту;
- у галузі капітального будівництва;
- у сфері приватизації;
- у сфері антимонопольного регулювання;
- у сфері зовнішньоекономічної діяльності тощо.

Отже, господарські правовідносини визначаються як на легальному, так і на доктринальному рівнях. Зокрема, такі відносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, які виникають у сфері господарювання щодо організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності, характеризуються особливим суб'єктним складом, поєднанням організаційних і майнових елементів, значним ступенем регулювання як з боку держави, так і з боку суб'єктів цих відносин. Вказані правовідносини характеризуються специфічними ознаками: сфера виникнення, суб'єктний склад, об'єкт, зміст, поєднання майнових та організаційних елементів, відображення в господарських правовідносинах публічних і приватних інтересів, підстави виникнення, зміни та припинення, ступінь державного і локального регулювання.

Зважаючи на наявність як легального, так і доктринального визначення господарських правовідносин, звернемося до розкриття істотних ознак вищезазначених відносин, оскільки останні уможливають розглянути такі юридичні відносини у цілісній системі.

Отже, до ознак господарських правовідносин доцільно віднести:

1) сфера виникнення – господарські відносини мають місце у сфері господарювання. Першочергово слід зазначити, що господарські правовідносини характеризуються специфічною сферою виникнення. Зокрема, така сфера охоплює господарські системи будь-якого рівня. Рівневість

охоплення сфери відносин господарювання включає як державний рівень (економіка країни), так і територіальний (економіка певного регіону) та локальний (суб'єкти господарювання і господарські організації). Вказані відносини спеціалізуються і сферою регулювання;

2) особливий суб'єктний склад. Як специфічну ознаку окреслених правовідносин необхідно виділяти і особливий суб'єктний склад. У цьому випадку обов'язковим учасником зазначених відносин є суб'єкти господарювання – індивідуальні підприємці, господарські організації, суб'єкти організаційно/управлінсько-господарських повноважень. Щодо останніх, то ними виступають органи державної влади, органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, господарські об'єднання, холдингові компанії, засновники та власники майна суб'єктів господарювання. Крім того, участь у цих відносинах беруть споживачі, громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Коло учасників відносин у сфері господарювання легально визначено ч. 1 ст. 2 ГК України

Учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності;

3) об'єкти господарських правовідносин. Як і будь-які юридичні відносини, господарські правовідносини мають специфічний об'єкт правового регулювання. Так, об'єктом господарських правовідносин є майно у формі речей і безтілесного майна (нематеріальних активів), у тому числі об'єктів права інтелектуальної та права промислової власності, необхідне для організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності;

4) зміст господарських правовідносин. У випадку господарських правовідносин змістом є суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів господарювання й суб'єктів організаційно-господарських повноважень та інших учасників господарського життя, визначені нормативно-правовими актами й іншими документами, а також реальні дії зазначених осіб щодо реалізації цих прав та обов'язків, спрямовані на безпосереднє здійснення господарської діяльності;

5) поєднання майнових та організаційних елементів: створення підприємства включає як організаційні елементи (укладення засновницького договору, скликання та проведення установчих зборів у випадках, передбачених законом, державна реєстрація, ліцензування тощо), так і майнові (наділення підприємства відповідною майновою базою).

Так, щодо поєднання майнових та організаційних елементів, то створення господарської організації вимагає сукупності організаційних дій засновників у формі укладення засновницького договору (якщо засновників два і більше), скликання та проведення установчих зборів (у передбачених законом

випадках), здійснення державної реєстрації новоствореної організації, отримання необхідних ліцензій та інших дозволів, наділення новоствореної організації необхідною для започаткування і здійснення нею відповідної господарської діяльності майновою базою з визначенням правового титулу майна (право власності, право господарського відання, право оперативного управління);

6) у господарських відносинах має місце особлива мета – досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку;

7) регулюються особливими нормами – поєднання законодавчого та локального регулювання. Зокрема, такі відносини регулюються господарсько-правовими нормами, що містяться в актах господарського законодавства, а в окремих випадках ще й у господарських договорах, які створюють можливість регулювання окремих питань господарювання;

8) юридичний факт як підстава виникнення господарських правовідносин. Можна повністю погодитися з О. М. Вінник, на думку якої, розглядаючи основні ознаки будь-яких правовідносин, помилково було б не звернути увагу на підстави виникнення, зміни та припинення таких відносин. У випадку відносин, що розглядаються, такими підставами є юридичні факти, що можуть виражатися у діях чи бездіяльності суб'єктів правовідносин, подіях.

Господарські правовідносини є цілісними за своєю юридичною та економічною природою. Однак у рамках цієї цілісності має місце їх видова відмінність, визначена значною кількістю зв'язків учасників відносин у сфері господарювання. Господарські правовідносини мають широке коло існування.

Зокрема, розрізняють відносини у сфері господарювання за характером відносин, за сферою виникнення та дією, за взаємним становищем сторін, за галузями економіки і сферами управління, за характером дозволу.

Різноманітність і складність господарських відносин вимагає здійснення їх поділу на відповідні види за різними критеріями. Згідно із ч. 4 ст. 3 ГК України господарські відносини поділяються на: господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські. Так, ч. 5 ст. 3 ГК України дає визначення господарсько-виробничих відносин як майнових та інших відносин, що виникають між суб'єктами господарювання під час безпосереднього здійснення господарської діяльності (наприклад, такі відносини виникають між постачальником і покупцем). У таких відносинах не існує підпорядкування суб'єктів один одному, вони діють як рівні та незалежні контрагенти.

За ч. 6 ст. 3 ГК України під організаційно-господарськими відносинами слід розуміти відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (такі відносини складаються між органами господарського контролю та підприємцями, між органами державного управління і державними підприємствами); під час державної реєстрації та ліквідації суб'єктів господарювання; під час видачі ліцензій, патентів, дозволів на розміщення об'єктів торгівлі.

У свою чергу, ч. 7 ст. 3 ГК України під внутрішньо-господарськими відносинами передбачено відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами (філіали, представництва).

Основним видом господарських правовідносин слід вважати майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання під час безпосереднього здійснення господарської (насамперед підприємницької) діяльності. Такі відносини будуть полягати у вчиненні суб'єктами господарювання дій щодо виробництва та реалізації товару, виконання робіт і надання послуг за плату. Організаційно-господарські відносини завжди пов'язані з господарсько-виробничими (майновими та особистими немайновими) відносинами, оскільки спрямовані або ж на створення і реалізацію умов для заняття господарською діяльністю (державна реєстрація, ліцензування тощо), або ж на створення та забезпечення меж здійснення такої діяльності (конкурентне законодавство, законодавство про забезпечення якості та безпеки товарів тощо). Внутрішньогосподарські правовідносини також пов'язані з господарсько-виробничими відносинами і стосуються організації діяльності суб'єкта господарювання під час здійснення господарської діяльності (корпоративні відносини). Таким чином, можна вважати, що організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини є відносинами, пов'язаними з господарсько-виробничими (майновими та особистими немайновими) правовідносинами.

Виходячи із зазначеного, господарські правовідносини можна визначити як господарсько-виробничі (майнові й особисті немайнові) та пов'язані з ними організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини, які виникають між суб'єктами господарських правовідносин під час здійснення господарської (підприємницької) діяльності, спрямовані на досягнення господарської мети і врегульовані нормами господарського права.

Поряд із легальною класифікацією доктрина господарського права виділяє більш розширений поділ зазначених правовідносин. Такий поділ має місце з різних міркувань: нормотворчості (врахування в процесі правового регулювання специфіки певних видів господарських відносин), з навчальною метою (вивчення характерних ознак певних видів господарських відносин і пов'язаних з цим особливостей їх правового регулювання), для наукових цілей (дослідження певних видів господарських відносин, винайдення найбільш оптимальних шляхів їх правового регулювання і надання відповідних рекомендацій законодавцеві та практичним працівникам).

За характером правовідносин господарські відносини поділяються на:

- відносини щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності (виробництво та реалізація товару);
- відносини щодо керівництва (організації) господарською діяльністю (державна реєстрація, контроль власника майна за ефективністю використання останнього підприємством).

За взаємним становищем сторін розрізняють:

– горизонтальні – відносини, які складаються безпосередньо між господарюючими суб'єктами (між самими господарськими організаціями, підрозділами одного підприємства). Для цих відносин характерна юридична рівність сторін;

– вертикальні – це відносини у сфері управління. В даних відносинах одним з учасників виступає орган управління, в тому числі власник майна чи уповноважений ним орган.

За сферою дії правовідносини бувають:

– внутрішньогосподарські, що виникають всередині господарської організації між її структурними підрозділами, а також між господарською організацією та її структурними підрозділами;

– міжгосподарські (зовнішньогосподарські), що виникають між юридично самостійними суб'єктами господарювання.

За галузями народного господарства і сферами управління, в яких вони виникають, відносини поділяють на такі:

- правовідносини в галузі промисловості;
- правовідносини в галузі сільського господарства;
- правовідносини в галузі транспорту;
- правовідносини в галузі капітального будівництва;
- правовідносини у сфері приватизації;
- правовідносини у сфері зовнішньоекономічної діяльності тощо.

В свою чергу С. Й. Кравчук вважає, що господарські правовідносини поділяються на:

– вільні. В основі вільних господарських правовідносин лежить визначене ст. 6 ГК України (Загальні принципи господарювання) положення про те, що підприємець має право без обмежень здійснювати будь-яку діяльність, що не суперечить чинному законодавству;

– дозвільні. В основі дозвільних господарських правовідносин лежить визначений в ч. 3 ст. 5 ГК України та ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 р. перелік видів підприємницької діяльності, яка може здійснюватися лише за спеціальним дозволом, що видається уповноваженим органом. Цю категорію господарських правовідносин, на думку вченого, можна поділити на чотири групи: відносини, пов'язані з виготовленням та реалізацією певних продуктів і речовин (алкогольні напої, тютюнові вироби, ветеринарні медикаменти, хімічні речовини); відносини з внутрішніх та міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним, залізничним, морським, повітряним шляхом, виконання авіаційно-хімічних робіт та аерозйомок, обробки поштової кореспонденції, прийому грошових переказів тощо; відносини щодо проведення спеціальних робіт (пошук та експлуатація корисних копалин, виробництво та ремонт спортивної і мисливської вогнепальної зброї, виготовлення грошових знаків тощо); відносини з надання населенню специфічних послуг (медичних, ветеринарних, юридичних).

Як бачимо, коло господарських правовідносин має широкий спектр, що визначається різноманітними критеріями та якостями. Отож, відмежування

господарського права від інших галузей права здійснюється за предметною ознакою, тобто у порівнянні предмета правового регулювання з предметами, які притаманні кожній окремій галузі. Зокрема, ст. 4 ГК України закріплює, що у сфері господарювання можуть виникати відносини, що не мають усіх ознак господарських правовідносин і не є предметом регулювання господарського законодавства.

До них, як ми вже розглядали вище, відносяться:

- 1) майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються ЦК України;
- 2) земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;
- 3) трудові відносини;
- 4) фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів;
- 5) адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

2. Елементи і підстави виникнення господарських правовідносин.

У контексті розгляду вказаного питання необхідно звернути увагу на елементи господарських правовідносин. Елементами господарських правовідносин є відокремлені правові одиниці та їх внутрішній зв'язок у структурі правовідносин, що розглядаються. Структура господарських правовідносин включає: суб'єктів правовідносин (індивідуальні і колективні суб'єкти права, які беруть участь у правовідносинах), об'єкт правовідносин (те, з приводу чого виникає і здійснюється діяльність суб'єктів правовідносин), юридичний зміст правовідносин (обсяг суб'єктивних прав, законного інтересу та юридичного обов'язку, повноважень, відповідальності у сфері правовідносин).

Елементами господарських правовідносин, як і всіх інших правовідносин, є об'єкт, суб'єкт і зміст. До складу правовідносин також можна віднести і юридичні факти, тобто ті підстави, за якими вони виникають.

Щодо належності об'єкта правовідношення до його елементів, то це питання позитивно вирішується більшістю науковців, хоча висловлюються й окремі заперечення. Так, Ю. К. Толстой вказує, якщо визначати об'єкт правовідношення як те, на що спрямоване правовідношення і що здатне реагувати на вплив останнього, то не можна розглядати об'єкт як елемент, тобто складову частину самого правовідношення, оскільки правовідношення не може бути спрямоване саме на себе. Ця аргументація, на думку В. В. Поединок, є непереконливою. Оскільки так само можна сказати, що суб'єкти не можуть вважатися елементом, тобто складовою правовідношення, тому що правовідношення якраз і виникає між ними. Специфіка об'єктів господарських правовідносин, порівняно з об'єктами цивільних правовідносин, буде полягати в їх особливому змісті.

Змістом господарських правовідносин, як і загально-цивільних правовідносин, є права та обов'язки їх учасників. Загальна характеристика таких прав та обов'язків відповідає характеристиці загально-цивільних прав та обов'язків. Особливістю у даному разі є те, що ці права та обов'язки виникають під час заняття господарською діяльністю. У зв'язку з цим вони пов'язуються з певною метою – досягнення соціальних та економічних результатів, отримання прибутку.

Юридичні факти у даному разі характеризуються так, як і юридичні факти, що є підставою виникнення, зміни або припинення господарських правовідносин. Переважна більшість юридичних фактів у таких правовідносинах буде відноситися до правочинів. Насамперед це господарський договір, який є різновидом двостороннього правочину. Однак певні господарські правовідносини можуть виникати, змінюватись, припинятися внаслідок односторонніх правочинів (рішення підприємця про анулювання ліцензії, про створення відокремленого підрозділу). Підставою виникнення, зміни, припинення господарських правовідносин є й адміністративний акт (видача свідоцтва про державну реєстрацію, видача ліцензії, примусова реорганізація за рішенням АМК України).

Для настання юридичного факту важливі дві обставини: фактична і юридична. Фактична обставина передбачає наявність певної дії, події чи стану, що стосується господарських правовідносин. У свою чергу, юридична обставина передбачає наявність відповідної норми реагування у визначеному законодавстві.

Важливу роль у розгляді юридичних фактів має їх поділ за вольовою ознакою. Так, юридичні факти поділяються на:

а) дії (вольова поведінка суб'єктів права, з якою пов'язані виникнення, зміна та припинення правовідносин (наприклад, заподіяння шкоди суб'єкту господарювання; укладення угоди);

б) події (юридичні факти, що виникають, змінюються і припиняються поза волею людей – внаслідок нездоланної сили (повінь, землетрус, народження чи смерть фізичної особи, закінчення строків). Характерною рисою системи юридичних фактів у господарському праві, на думку Г. Л. Знаменського, служить те, що в ній переважають дії учасників господарських правовідносин як факти, які породжують права. Проте це не виключає того, продовжує вчений, що в ряді випадків законодавство важливу роль відводить подіям як фактам, що змінюють чи припиняють права.

Серед юридичних фактів, що зустрічаються у господарських правовідносинах, як приклад можна навести такі: правомірні та неправомірні дії чи бездіяльність суб'єктів господарювання; стихійне лихо, внаслідок якого було пошкоджено майно підприємця; смерть власника контрольного пакета акцій і спадкування таких акцій іншим особам тощо.

Підстави виникнення, зміни і припинення господарських правовідносин – юридичні факти, якими можуть бути:

1) дії чи бездіяльність (правомірні чи неправомірні) або 2) події.

У багатьох випадках для виникнення правовідношення, у тому числі господарського, недостатньо настання одиничного юридичного факту; необхідно, щоб настала сукупність юридичних фактів, яка отримала назву юридичного складу. Наприклад, підставою виникнення господарського зобов'язання за договором, який було укладено на біржі, аукціоні, конкурсі, є складний юридичний склад, що містить попередній договір та основний договір, зміст якого визначений умовами попереднього договору.

Правовідносини за своєю юридичною природою характеризуються наявністю певної динаміки. Така динаміка відображається через їх виникнення, зміну та припинення. Розглянемо детальніше питання виникнення правових відносин у сфері господарювання.

Виникнення правовідносин базується на ряді підстав, що є рушієм їх правової природи. Такі підстави є досить різноманітними, проте загальна теорія права виділяє два основних види останніх. Зокрема, першим видом підстав є матеріальні, або загальні, підстави. Такі підстави передбачають:

- наявність суб'єктів права (не менше двох) як учасників правовідносин;
- наявність об'єкта правовідносин – матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких (володіння ними, їх охорони та захисту) суб'єкти права вступають у взаємовідносини.

Другим видом підстав виникнення господарських правовідносин є юридичні, або спеціальні, підстави. Зокрема, вони передбачають:

- а) наявність норми права;
- б) правосуб'єктність учасників правовідносин: правоздатність, дієздатність, деліктоздатність (про які йшлося вище);
- в) юридичний факт (підстава виникнення, зміни і припинення правовідносин).

Двом видам підстав виникнення правовідносин відповідають два аспекти їх змісту. Першочергово необхідно зазначити про матеріальний, або фактичний, аспект. Під вказаним аспектом розуміють фактичну поведінку (дію чи бездіяльність) учасників господарських відносин, яку правомочний може, а правозобов'язаний повинен здійснити, тобто реальні дії з реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

Іншим аспектом є юридичний. Такий аспект включає права й обов'язки сторін, якщо розглядати ширше, то він передбачає суб'єктивне право, юридичний обов'язок, повноваження, юридичну відповідальність.

Юридичний зміст свідчить, що в оболонку правовідносин втягнуто опосередковані фактичні відносини не повністю, а тільки в тій частині, в тому складі, що передбачено правами й обов'язками.

Отже, підстави виникнення господарських правовідносин – це матеріальні та юридичні чинники, що за своїм змістом втілюються у фактичній поведінці учасників таких правовідносин та наявності прав і обов'язків останніх. Важливу роль у виникненні господарських правовідносин відіграє юридичний факт, що за своїм змістом втілюється у певних обставинах різного типу, що мають безпосередній вплив на динаміку таких відносин.

3. Об'єкти господарських правовідносин.

Проблема об'єкта господарських правовідносин дотепер достатньо детально не розроблена. Представники господарсько-правової науки здебільшого лише констатують належність до таких об'єктів тих чи інших явищ об'єктивної реальності. Об'єкти господарських правовідносин зазвичай характеризуються відповідно до плюралістичного підходу: а) як речі та нематеріальні блага, використовувані під час ведення господарської діяльності, або б) як речі, нематеріальні блага, дії зобов'язаних суб'єктів та, власне, як діяльність суб'єкта права. У свою чергу, О. П. Віхров висловлює думку, що більш обґрунтованою є моністична концепція об'єкта, за якою об'єктом правовідношення може бути тільки те, що здатне реагувати на відповідний правовий вплив, тобто фактична поведінка суб'єктів. Зазначену позицію підтримує й В. В. Поєдинок, яка зазначає, що уявляється теоретично виправданим конструювати об'єкт господарських правовідносин відповідно до моністичного підходу, виділяючи при цьому: загальний об'єкт – фактичне господарське відношення та спеціальний об'єкт – об'єкт господарської діяльності, з приводу якого встановлюється правовідношення (речі та інші цінності, у тому числі нематеріальні активи). Це надасть можливість приділити достатню увагу безпосереднім об'єктам господарської діяльності, з якими пов'язані права та обов'язки суб'єктів господарських правовідносин.

Загальна теорія права визначає об'єкти правовідносин як матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Об'єкти правовідносин – це те, заради чого вони виникають. Якщо об'єкт права – суспільні відносини, що можуть бути предметом регулювання і вимагають такого регулювання, то об'єкт правовідносин, конкретніше, – це частинка суспільних відносин, елемент, з приводу якого взаємодіють суб'єкти, те, на що спрямовані суб'єктивні юридичні права і обов'язки осіб.

У свою чергу, об'єкти господарських правовідносин – це сукупність речей та інших цінностей (включаючи нематеріальні активи), які мають вартісне визначення, виробляються чи використовуються у діяльності суб'єктів господарювання та відображаються в їх балансі або в інших передбачених законом обліках майна цих суб'єктів.

Правове регулювання питання щодо об'єктів господарських правовідносин здійснюється через загальні положення про об'єкти відповідно до цивільного законодавства України. Так, об'єктами є ті матеріальні й духовні цінності, з приводу яких особи та соціально-публічні утворення вступають у господарські правовідносини. Законодавство не містить вичерпного переліку таких об'єктів. Зокрема, до основних із них належать: речі, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інші блага.

Першочергово необхідно визначити, що речі – це предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати права та обов'язки суб'єктів господарських правовідносин. Речі являють собою частину довкілля, відокремлену чи не відокремлену від інших його частин. Традиційно речі у вітчизняному законодавстві розглядаються як головний об'єкт цивільних і відповідно

господарських прав. Положення щодо речей слід трактувати у тому сенсі, що під останніми маються на увазі предмети, властивості та відносини, що мають матеріальний зміст і охоплюються сферою дії чинного законодавства. Об'єктами господарських прав можуть бути лише обороздатні речі. Щодо речей, вилучених з обігу, права і обов'язки виникати, змінюватися і припинятися не можуть, а отже, вони не можуть бути й об'єктами господарських правовідносин. Класифікації речей можливі за різними ознаками.

Зокрема, розрізняють: речі нерухомі та рухомі; речі, які знаходяться у вільному та обмеженому (зброя, наркотичні засоби) обороті; речі подільні та неподільні; речі, визначені індивідуальними або родовими ознаками; речі споживні й не споживні; речі головні та другорядні; речі прості і складні; речі загального та спеціального правового режиму тощо.

Поняттям речей охоплюються також гроші та цінні папери. При цьому гроші виступають як законний платіжний засіб. Разом із тим вони можуть бути самостійним об'єктом майнових прав (наприклад предметом договору). Гроші являють собою особливе рухоме майно і відносяться до категорії подільних речей. Законним платіжним засобом на всій території України є грошова одиниця України – гривня. Визнання гривні законним платіжним засобом означає, що вона може бути засобом платежу в зобов'язаннях незалежно від згоди кредитора. Застосовуються два способи платежу: готівкою і шляхом безготівкових розрахунків. У платежах готівкою засобом платежу є грошові знаки, що передаються одним суб'єктом іншому за товари, роботи, послуги тощо. У разі безготівкових розрахунків використовуються цифрові записи про обігову грошову масу. При цьому певна грошова сума списується з рахунку однієї особи і зараховується на рахунок іншої. Безготівкові розрахунки можуть здійснюватися шляхом використання платіжних доручень, чеків, акредитивів, платіжних вимог, векселів, депозитних сертифікатів, пластикових карток банків тощо. Випадки і порядок використання іноземної валюти як платіжного засобу визначаються Законом України «Про Національний банк України» і Декретом КМ України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю», а також виданими відповідно до них нормативними актами. Згідно із зазначеними актами здійснюються розрахунки в іноземній валюті на території України.

Особливу увагу необхідно звернути на цінні папери як особливий вид об'єктів господарських правовідносин. Цінним папером є документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право і визначає взаємовідносини між особою, яка його розмістила (видала), і власником та передбачає виконання зобов'язань відповідно до умов його розміщення, а також можливість передачі прав, що впливають з цього документа, іншим особам. Цінні папери – це грошові документи, що засвідчують право володіння або відносини позики, визначають взаємовідносини між особою, яка їх випустила, та їх власником і передбачають, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів, а також

можливість передачі грошових та інших прав, що впливають з цих документів, іншим особам.

Залежно від сфери застосування цінні папери виконують роль інструменту в комерційній діяльності суб'єктів підприємництва, застосовуються для підтвердження й оформлення кредитних відносин, використовуються в товарному обігу. Форма цінного папера, реквізити і зобов'язання за цінним папером визначаються відповідно до вимог чинного законодавства рішенням емітента в інформації про розміщення цінних паперів, що затверджується Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку під час реєстрації випуску та є підставою для взяття цих цінних паперів у документарній формі, цінних паперів на пред'явника у документарній формі або цінних паперів у бездокументарній формі, іменна ідентифікація власників яких здійснюється на підставі облікового реєстру рахунків власників у зберігача. Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок» передбачено розподіл цінних паперів, які за порядком їх розміщення поділяються на емісійні та неемісійні.

В Україні у цивільному обороті можуть бути такі групи цінних паперів:

- пайові цінні папери (цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі, надають власнику право на участь в управлінні емітентом і на отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента);
- боргові цінні папери (цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента сплатити у визначений строк кошти відповідно до зобов'язання);
- іпотечні цінні папери (цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів);
- приватизаційні цінні папери (цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду);
- похідні цінні папери (цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових або товарних ресурсів);
- товаророзпорядчі цінні папери (цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах).

Слід зауважити, що майно, як особливий об'єкт, – це окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки. У контексті господарських правовідносин майнові права виступають як рід прав, що виникають стосовно певного майна. Вони мають економічний зміст, споживчу цінність і можуть бути виражені у грошовій формі.

Ще одним об'єктом господарських правовідносин є результати робіт. Результати робіт, як об'єкти господарських правовідносин, виступають у вигляді матеріальних або духовних цінностей, які створюються на замовлення учасника цивільних відносин зусиллями іншого учасника таких відносин. У свою чергу, послуги – це робота, яка виконується одним учасником господарських відносин для задоволення матеріальних або духовних потреб

іншого учасника таких відносин. Якщо послуги мають матеріальний результат, то він, як правило, невіддільний від самої діяльності.

Отже, об'єкти господарських правовідносин – це матеріальні і нематеріальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини, здійснюють свої суб'єктивні права і юридичні обов'язки. Було встановлено, що правове регулювання об'єктів господарських правовідносин здійснюється загальними положеннями про об'єкти відповідно до цивільного законодавства України. На легальному рівні відсутній вичерпний перелік таких об'єктів.

Зокрема, до основних із них належать: речі, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інші блага. Вищезазначені об'єкти було розглянуто вище, з'ясовано їх суть та значення.

Об'єктами господарських правовідносин є об'єкти цивільних майнових та особистих немайнових правовідносин. Згідно зі ст. 177 ЦК України об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага. Немає необхідності наводити загальну характеристику відповідних об'єктів, оскільки її наведено у загальній теорії цивільного права. Зупинимось на деяких особливостях вказаних об'єктів як об'єктів саме господарських правовідносин:

1) речі. Говорячи про речі як об'єкти господарських правовідносин, слід зазначити, що деякі з них мають особливий правовий режим порівняно з аналогічними речами, які є об'єктами загально-цивільних правовідносин. Так, певні речі у господарській діяльності набувають особливих позначень (основні фонди, оборотні засоби) і мають спеціальний правовий режим. Особливості у даному випадку можуть стосуватись порядку відсудження, порядку користування тощо. Особливості правового режиму таких речей можуть полягати у встановленні обмежень та порядку розпорядження ними, порядку їх придбання (нафтопродукти, ліки).

Певні речі будуть властиві саме для господарських правовідносин. До останніх можна віднести «підприємство». Згідно зі ст. 191 ЦК України підприємство є єдиним майновим комплексом, який використовується для заняття підприємницькою діяльністю. До його складу входять усі види майна, призначені для діяльності підприємства, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, а також право на торговельну марку чи інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом.

За ГК України підприємство розглядається перш за все як самостійний суб'єкт господарювання, який є юридичною особою (ст. 62). У зв'язку з цим постає питання про те, в якому сенсі треба використовувати поняття «підприємство» – як об'єкт чи як суб'єкт правовідносин. При розгляді підприємницьких товариств поняття «підприємство» використовується у сенсі єдиного майнового комплексу, який належить товариству (тобто як об'єкт права). Таких майнових комплексів (підприємств) у товариства може бути декілька. Ті ж єдині майнові комплекси, які законом визнані юридичними

особами (державні, комунальні підприємства), розглядаються як суб'єкти правовідносин;

2) гроші. Форми розрахунків, які прийняті у господарській діяльності, поділяються на готівкові та безготівкові. Різновидом грошей є валюта як засіб платежу, що використовується в господарській сфері для розрахунків за зовнішньоекономічними договорами (контрактами);

3) цінні папери. Певні цінні папери є об'єктом виключно господарських правовідносин;

4) майнові права. Отримавши загальне визначення в ЦК України, в господарських правовідносинах майнові права мають власну специфіку (наприклад, особливим видом господарських майнових прав визнано корпоративні права (хоча відповідна позиція не отримала одностайності в наукових колах);

5) роботи і послуги. Певні роботи і послуги можуть мати місце виключно під час заняття господарською діяльністю. Це стосується побутового підряду, перевезення транспортом загального користування, страхування;

6) об'єкти права інтелектуальної власності. Згідно зі ст. 420 ЦК України до об'єктів права інтелектуальної власності належать: літературні та художні твори, комп'ютерні програми, фонограми, відеограми, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, сорти рослин, породи тварин, комерційні (фірмові) найменування, торговельні марки (знаки для товарів та послуг), географічні зазначення, комерційна таємниця. Певні об'єкти права інтелектуальної власності можуть існувати лише у господарських правовідносинах. Це зокрема: комерційне (фірмове) найменування, торговий знак, комерційна таємниця;

7) інші матеріальні та нематеріальні блага. У сфері господарювання можуть існувати специфічні матеріальні й нематеріальні блага, що визнаються об'єктами господарських правовідносин (наприклад гудвіл).

4. Суб'єкти господарських правовідносин.

Згідно із ст. 2 ГК України учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Проте не всі перелічені категорії осіб є суб'єктами господарських правовідносин (господарського права).

Такими суб'єктами є лише ті учасники відносин у сфері господарювання, яким притаманна сукупність необхідних для цього ознак (рис), а саме:

– безпосереднє здійснення господарської діяльності (виробництво продукції, виконання робіт, надання послуг), що є предметом діяльності індивідуальних підприємців, підприємств різних організаційно-правових форм, виробничих кооперативів, інших господарських організацій основної ланки економіки, або керівництво господарською діяльністю, що притаманно власникам майна підприємств, господарським об'єднанням, промислово-фінансовим групам, а також господарським міністерствам;

– створення (набуття статусу суб'єкта господарських відносин) у встановленому законом порядку, хоча порядок створення для різних суб'єктів господарських відносин різний – залежно від виду (суб'єкт господарювання чи орган/організація господарського керівництва), організаційно-правової форми (унітарне підприємство, господарське товариство, виробничий кооператив), основного або виключного виду діяльності (комерційний банк, страхова компанія, фондова біржа, промислово-фінансова група та ін.); набуття статусу суб'єкта господарських відносин (що зазвичай є завершальною стадією процесу створення господарської організації), як правило, пов'язується з їх державною реєстрацією; державна реєстрація може здійснюватися в загальному порядку та/або в спеціальному порядку (передбачається Законом «Про банки і банківську діяльність», Законом України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» та ін.);

– наявність майна, необхідного для здійснення обраної суб'єктом або покладеної на нього господарської діяльності чи керівництва такою діяльністю; таке майно може закріплюватися за суб'єктами господарського права на різних правових титулах: праві власності (господарські товариства, виробничі кооперативи), праві повного господарського відання (державне та комунальне комерційні підприємства), праві оперативного управління (казенне підприємство, комунальне некомерційне підприємство), праві користування ⁶⁹ (може застосовуватися з будь-яким із названих правових титулів; є характерною ознакою орендного підприємства); для філій, представництв та інших відокремлених підрозділів нормами ГК України передбачається закріплення майна на праві оперативного-господарського використання, зміст якого визначає господарська організація, до структури якої належить такий підрозділ;

– наявність господарської правосуб'єктності, тобто визнаної державою за певним суб'єктом господарювання можливості бути суб'єктом прав (мати і здійснювати господарські права та обов'язки, відповідати за їх належне виконання і мати юридичну можливість захищати свої права та законні інтереси від можливих порушень); обсяг господарської правосуб'єктності учасників господарських правовідносин фіксується в законі та в їх установчих документах і залежить від низки чинників (зокрема від правового титулу майна, виду та характеру діяльності).

Отже, суб'єкти господарського права (господарських правовідносин) – це учасники господарських відносин, які безпосередньо здійснюють господарську діяльність або управляють такою діяльністю, створені у встановленому законом порядку, мають необхідне для здійснення такої діяльності майно і володіють господарською правосуб'єктністю.

Суб'єкти господарського права надзвичайно різноманітні і тому їх класифікують, тобто поділяють на групи, за певними критеріями (ознаками).

а) За критерієм характеру здійснюваної діяльності розрізняють:

– суб'єкти господарювання, тобто суб'єкти господарського права, які безпосередньо здійснюють господарську діяльність (до них належать

індивідуальні підприємці, підприємства, виробничі кооперативи, більшість господарських товариств, комерційні банки);

– суб'єкти господарського права, які здійснюють керівництво господарською діяльністю, в тому числі організацію такої діяльності (до них належать господарські міністерства, органи місцевого самоврядування та їх виконкоми, господарські об'єднання, промислово-фінансові групи, власники майна підприємств, фондові біржі, Національний депозитарій України).

б) Залежно від форм власності, на базі якої вони функціонують, розрізняють:

- державні, - комунальні, - колективні, - приватні та – змішані (функціонують на базі двох і більше форм власності) суб'єкти господарського права.

До перших (державних) належать державні та казенні підприємства, державні господарські об'єднання, господарські міністерства. До других (комунальних) належать комунальні підприємства, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи. До третіх (колективних) – господарські товариства, виробничі кооперативи, добровільні господарські об'єднання, унітарні підприємства, створені кооперативами, господарськими товариствами, громадськими та релігійними організаціями. До четвертих (приватних) – індивідуальні підприємці, приватні підприємства. До п'ятих (змішаних) – орендні підприємства, спільні підприємства, а також промислово-фінансові групи, до складу яких можуть входити господарські організації різних форм власності.

Частина 2 ст. 55 ГК України розрізняє такі категорії суб'єктів:

- господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України,

- державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГК України, а також

- інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

- громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Проте в цій статті не враховані суб'єкти господарювання, які важко віднести до зазначених категорій, зокрема: пайові інвестиційні фонди, які створюються на договірних засадах і не мають статусу юридичної особи (Закон України «Про інститути спільного інвестування» від 05.07.2012 р. № 5080-VI; особисте селянське господарство, яке може реалізовувати надлишки сільськогосподарської продукції та надавати послуги зеленого туризму на платних засадах, проте не визнається юридичною особою і суб'єктом підприємництва та відповідно не підлягає державній реєстрації, а лише обліку, що здійснюється сільськими, селищними, міськими радами народних депутатів за місцем розташування земельної ділянки (правове становище визначається Законом України «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р. № 742-IV).

Суб'єкт господарювання створюється і діє на підставі установчих документів (документа), які мають відповідати встановленим вимогам. Загальні вимоги до установчих документів визначаються ст. 57 ГК України, а спеціальні – в законах, які визначають особливості правового статусу суб'єктів господарювання з виключними видами діяльності («Про банки і банківську діяльність»; «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні»; «Про страхування» та ін.).

Загальні вимоги щодо установчих документів стосуються: видів установчих документів; змісту установчих документів (у них мають бути зазначені найменування та місцезнаходження суб'єкта господарювання, мета і предмет господарської діяльності, склад і компетенція його органів управління, порядок прийняття ними рішень, порядок формування майна, розподілу прибутків та збитків, умови його реорганізації та ліквідації, якщо інше не передбачено законом, спеціальні вимоги до засновницького договору, статуту, положення).

Обсяг правосуб'єктності (прав та обов'язків) у суб'єктів господарювання залежить від низки чинників, зокрема від:

- правового титулу майна (право власності, право господарського відання, право оперативного управління, право оперативно-господарського використання),

- від основного виду діяльності та відповідно – можливості чи неможливості здійснювати інші види господарської діяльності (спеціальна правосуб'єктність і відповідно – можливість здійснювати лише окремі види діяльності характерна, наприклад, для інститутів спільного інвестування, комерційних банків, страхових компаній, фондових бірж).

Права та обов'язки суб'єктів господарювання можна по ділити на дві категорії:

- загальні права та обов'язки, які притаманні всім суб'єктам господарювання, і

- спеціальні – характерні лише для певних видів суб'єктів господарювання.

Обсяг загальних прав залежить від правового титулу майна суб'єкта господарювання. Право власності забезпечує суб'єктові господарювання максимальний обсяг прав, серед яких: право вибору видів господарської діяльності (з дотриманням вимог закону); право вибору контрагентів та укладення з ними господарських договорів; право розпорядження отриманим прибутком та іншим майном, що належить суб'єктові господарювання на праві власності; право на визначення внутрішньої структури господарської організації та створення філій, представництв, інших відокремлених підрозділів та ін.

Спеціальні права необхідні суб'єктам господарювання з виключними видами діяльності (банківські операції, страхування, спільне інвестування, біржові операції) і передбачаються у відповідних законах, наприклад «Про банки і банківську діяльність» (ст. 9 – право комерційних банків створювати та брати участь у банківському об'єднанні; ст. 47 – право здійснювати на підставі банківської ліцензії банківські операції та ін.).

Загальні обов'язки суб'єктів господарювання досить численні, а саме: отримати дозволи ліцензії для здійснення тих видів господарської діяльності, щодо яких закон передбачає необхідність отримання спеціальних дозволів (ліцензій) у порядку, визначеному Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності»; отримати в передбачених законом випадках патент; дотримуватися вимог антимонопольного-конкурентного законодавства; вести бухгалтерський облік і звітність; сплачувати податки та інші обов'язкові платежі; забезпечувати безпеку виробництва (екологічну, пожежну, радіаційну, санітарно-епідеміологічну, щодо охорони праці тощо); не порушувати права та законні інтереси інших осіб; виконувати інші вимоги, передбачені законодавством.

Спеціальні обов'язки притаманні суб'єктам господарських правовідносин зі спеціальним (виключним) предметом діяльності. Так, комерційні банки, страхові компанії, інститути спільного інвестування зобов'язані дотримуватися вимог відповідних законів щодо розміру та складу майна, видів діяльності (операцій), контролю за використанням активів.

Отже, суб'єкти господарських правовідносин – це учасники господарських відносин, що безпосередньо здійснюють господарську діяльність або управляють такою діяльністю, створені у встановленому законом порядку, мають необхідне для здійснення такої діяльності майно і володіють господарською правосуб'єктністю.

У контексті розгляду питання суб'єктів господарювання було розглянуто їх легальний та доктринальний поділ залежно від широкого кола критеріїв. Важливу роль щодо питання суб'єктів вищезазначених відносин відіграє правосуб'єктність останніх, яка має відповідний поділ на загальну та спеціальну, що визначає коло їх прав та обов'язків. Було встановлено специфічні ознаки, притаманні як суб'єктам загалом, так і окремим елементам суб'єктного складу (щодо видів, правосуб'єктності та юридичної належності).

У сфері господарювання беруть участь особи, які мають спеціальний правовий статус. Згідно із ЦК України та ГК України цей статус – це статус підприємця для фізичних осіб та статус юридичної особи для організацій.

Згідно із ЦК України суб'єктами господарських правовідносин виступають:

- 1) фізичні особи – підприємці та 2) юридичні особи.

Натомість за ст. 55 ГК України суб'єктами господарювання є:

- 1) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які зареєстровані як підприємці, та 2) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до ЦК України, підприємства, створені відповідно до ГК України, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку.

Можна критично поставитись до спроби віднесення до суб'єктів господарювання відокремлених підрозділів юридичної особи. Це пов'язано з тим, що такі підрозділи не мають самостійних прав та обов'язків. Відповідні права та обов'язки виникають у юридичних осіб, що їх створили. Діяльність відокремлених підрозділів умовно можна віднести до їх господарської

діяльності, оскільки вона не буде самостійною (юридична особа визначає предмет їх діяльності, встановлює повноваження їх керівників), ініціативною (вони діють не на свій розсуд, а відповідно до встановлених завдань, не мають можливості приймати рішення щодо вступу в правовідносини та виходу з них), не має ризикового характеру (майно, яким вони володіють, належить відповідній юридичній особі). Стаття 2 ГК України виділяє категорію «учасники відносин у сфері господарювання». Окрім, власне, суб'єктів господарювання, до таких учасників відносяться споживачі, органи державної влади та місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також особи, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Засновниками традиційно прийнято називати осіб, які беруть участь у створенні господарського товариства та його діяльності (ст. 3 Закону України «Про господарські товариства»). Для приватних та інших підприємств замість поняття «засновник» використовується поняття «власник майна підприємства».

І в першому, й у другому випадках особа передає належне їй майно іншій особі та набуває відповідних прав щодо неї. Відмінність буде полягати у тому, що в першому випадку право власності на майно переходить до товариства, у другому – ні, підприємство володіє майном на праві господарського відання чи оперативного управління, особа залишається власником майна.

Споживач згідно із Законом України «Про захист прав споживачів» Закон від 12.05.1991 № 1023-ХІІ : п.22) споживач - фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника;

Споживачем може виступати фізична особа та фізична особа – підприємець (при цьому важливо, щоб він придбав (замовив) товар (роботу, послугу) для задоволення власних побутових потреб. Про це може свідчити кількість придбаного товару, відповідність придбаного товару тому, яким торгує такий продавець, можливість використання придбаного товару у власному виробництві та інші обставини. Органи державної влади та місцевого самоврядування забезпечують дотримання умов та меж здійснення господарської діяльності (органи державної реєстрації, ліцензійні органи, АМК України, інші контролюючі органи тощо). Такі органи повинні діяти відповідно до своєї компетенції.

Для більш глибокого розуміння звернімося до законодавства: Розділ II ПРАВА СПОЖИВАЧІВ ТА ЇХ ЗАХИСТ Стаття 4. Права та обов'язки споживачів.

1. Споживачі під час придбання, замовлення або використання продукції, яка реалізується на території України, для задоволення своїх особистих потреб мають право на:

- 1) захист своїх прав державою;
- 2) належну якість продукції та обслуговування;
- 3) безпеку продукції;

4) необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про продукцію, її кількість, якість, асортимент, а також про її виробника (виконавця, продавця);

5) відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої внаслідок недоліків продукції (дефекту в продукції), відповідно до закону;

6) звернення до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав;

7) об'єднання в громадські організації споживачів (об'єднання споживачів).

2. Споживачі також мають інші права, встановлені законодавством про захист прав споживачів.

3. Споживачі зобов'язані:

1) перед початком експлуатації товару уважно ознайомитися з правилами експлуатації, викладеними в наданій виробником (продавцем, виконавцем) документації на товар;

2) в разі необхідності роз'яснення умов та правил використання товару – до початку використання товару звернутися за роз'ясненнями до продавця (виробника, виконавця) або до іншої вказаної в експлуатаційній документації особи, що виконує їх функції;

3) користуватися товаром згідно з його цільовим призначенням та дотримуватися умов (вимог, норм, правил), встановлених виробником товару (виконавцем) в експлуатаційній документації;

4) з метою запобігання негативним для споживача наслідкам використання товару - застосовувати передбачені виробником в товарі засоби безпеки з дотриманням передбачених експлуатаційною документацією спеціальних правил, а в разі відсутності таких правил в документації – дотримуватися звичайних розумних заходів безпеки, встановлених для товарів такого роду.

Стаття 5. Захист прав споживачів

1. Держава забезпечує споживачам захист їх прав, надає можливість вільного вибору продукції, здобуття знань і кваліфікації, необхідних для прийняття самостійних рішень під час придбання та використання продукції відповідно до їх потреб, і гарантує придбання або одержання продукції іншими законними способами в обсязі, що забезпечує рівень споживання, достатній для підтримання здоров'я і життєдіяльності.

2. Держава створює умови для здобуття споживачами потрібних знань з питань реалізації їх прав.

3. Захист прав споживачів здійснюють центральний орган виконавчої влади, що формує та забезпечує реалізацію державної політики у сфері захисту прав споживачів, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів, місцеві державні адміністрації, інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування згідно із законом, а також суди.

Захист прав споживачів у сфері безпечності та якості харчових продуктів, інформування про їх властивості, у тому числі маркування, здійснює

центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері безпечності та якості харчових продуктів.

Стаття 6. Право споживача на належну якість продукції

1. Продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві продукцію належної якості, а також надати інформацію про цю продукцію.

2. Продавець (виробник, виконавець) на вимогу споживача зобов'язаний надати йому документи, які підтверджують належну якість продукції.

3. Вимоги до продукції щодо її безпеки для життя, здоров'я і майна споживачів, а також навколишнього природного середовища встановлюються нормативно-правовими актами, в тому числі технічними регламентами.

4. Забороняється введення в обіг фальсифікованої продукції.

5. Виробник (виконавець) зобов'язаний забезпечити використання продукції за призначенням протягом строку її служби, передбаченого нормативним документом або встановленого ним за домовленістю із споживачем, а в разі відсутності такого строку - протягом десяти років.

Виробник (виконавець) зобов'язаний забезпечити технічне обслуговування та гарантійний ремонт продукції, а також її випуск і поставку для підприємств, що здійснюють технічне обслуговування та ремонт, у необхідному обсязі та асортименті запасних частин протягом усього строку її виробництва, а після зняття з виробництва - протягом строку служби, в разі відсутності такого строку - протягом десяти років.

Перелік груп технічно складних побутових товарів, що підлягають гарантійному ремонту (обслуговуванню) або гарантійній заміні, встановлюється Кабінетом Міністрів України.

6. Реалізація інтересів споживачів у встановленні вимог до належної якості продукції забезпечується правом участі споживачів та їх об'єднань у розробленні нормативних документів згідно із законодавством.